

Barbara Kalinowska-Witek

orcid.org/0000-0002-4417-1675

e-mail: barbara.kalinowska-witek@poczta.umcs.lublin.pl

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Rola rodziny i przedszkola w kształtowaniu kompetencji społecznych dzieci w wieku przedszkolnym

The Role of Family and Preschool in Shaping Social Competencies in Preschool-Aged Children

KEYWORDS ABSTRACT

social competencies, interpersonal skills, roles of family, roles of kindergarten, emotional and social skills training

The purpose of this article is to highlight the importance of social competencies and the need to develop them in preschool-aged children. It also aims to demonstrate the roles and tasks of parents and preschool teachers in shaping these competencies in children. The analysis focuses on selected definitions of social competencies and the provisions of the Preschool Education Curriculum, as well as on two functions of the family: educational and socializing, which are particularly important for the development of children's social competencies. The research problem concerns the role and tasks of parents and preschool teachers in shaping the social competencies of preschool-aged children. To answer this question, an analysis of selected psychological and pedagogical texts was conducted using the desk research method.

Human beings are social creatures; for proper development and effective functioning, they should establish appropriate relationships with other people. This also applies to the youngest generation. Developing emotional and social competencies, especially interpersonal skills, can help children establish satisfying relationships with their peers and reduce the risk of undesirable behaviours. The primary responsibility for educating and socialising children lies with their parents. In carrying out the educational and socialising functions, preschools should support them, hence the importance of cooperation between parents and preschool teachers.

SŁOWA KLUCZE   **ABSTRAKT**

kompetencje społeczne, umiejętności interpersonalne, zadania rodziny, zadania przedszkola, trening umiejętności emocjonalnych i społecznych

Celem artykułu jest wskazanie znaczenia kompetencji społecznych oraz potrzeby ich rozwijania u dzieci w wieku przedszkolnym. Celem jest również ukazanie roli i zadań rodziców i nauczycieli przedszkola w kształtowaniu u dzieci tych kompetencji. Przedmiotem analizy uczyniono wybrane definicje kompetencji społecznych oraz zapisy Podstawy programowej wychowania przedszkolnego, a także dwie funkcje rodziny – wychowawczą i socjalizacyjną, które są szczególnie istotne dla rozwoju kompetencji społecznych dzieci. Problem badawczy dotyczy tego, jaka jest rola i zadania rodziców i nauczycieli przedszkoli w kształtowaniu kompetencji społecznych dzieci w wieku przedszkolnym. W celu uzyskania odpowiedzi na ten problem przeprowadzono analizę wybranych tekstów psychologiczno-pedagogicznych, stosując metodę desk research.

Człowiek jest istotą społeczną, dla prawidłowego rozwoju i efektywnego funkcjonowania powinien nawiązywać właściwe relacje z innymi ludźmi. Dotyczy to również najmłodszego pokolenia. Rozwijanie kompetencji emocjonalnych i społecznych, a zwłaszcza kompetencji interpersonalnych może pomóc dzieciom w nawiązywaniu satysfakcjonujących relacji z rówieśnikami oraz zmniejszyć ryzyko występowania zachowań niepożądanych. Największą odpowiedzialność za wychowanie i uspołecznianie dzieci ponoszą ich rodzice. W realizacji funkcji wychowawczej i socjalizacyjnej powinno ich wspierać przedszkole, dlatego tak istotna jest współpraca rodziców i nauczycieli przedszkoli.

Wprowadzenie

Pojęcie kompetencji jest definiowane i interpretowane na gruncie różnych dyscyplin naukowych. Najczęściej jednak odwołujemy się do nich w naukach pedagogicznych, psychologicznych i socjologicznych. Kompetencję można definiować jako „zdolność do korzystania z własnych oraz środowiskowych zasobów w celu realizacji zadań rozwojowych w danej fazie rozwojowej oraz w odniesieniu do przewidywanej realizacji zadań w dorosłości” (Artymiak i Pawelec, 2019, s. 51). Kompetencje umożliwiają nie tylko adaptację do zastanych warunków otoczenia, ale też są podstawą rozwoju człowieka dzięki jego twórczej aktywności. Dlatego należy je kształtować u dzieci już od najmłodszych lat. Szczególnie istotny w okresie przedszkolnym jest rozwój kompetencji społeczno-emocjonalnych, umożliwiających funkcjonowanie jednostki w grupie i realizowanie podejmowanych ról społecznych (Żmudzka, 2018, s. 58).

Kompetencje społeczne od wielu lat budzą zainteresowania badaczy. Zajmowali się nimi w ostatnich latach m.in. Anna Matczak (2007), Lucyna Markowicz (2008), Katarzyna Martowska (2012), Katarzyna Knopp (2013), Jadwiga Lubowiecka (2013),

Magdalena Czub (2014a, 2014b), Karolina Kaszlińska (2015), Małgorzata Artymiak i Marta Pawelec (2019) oraz wielu innych psychologów i pedagogów.

Matczak (2007) definiuje kompetencje społeczne jako „złożone umiejętności warunkujące efektywność radzenia sobie w określonego typu sytuacjach społecznych, nabywane przez jednostkę w toku treningu społecznego” (s. 7). Zdaniem Martowskiej (2012, s. 30) powstają one podczas treningu naturalnego, gdy jednostka angażuje się w różnorodne działania. Czub (2014b) określa te kompetencje jako „zdolność do rozumienia i kontrolowania własnych uczuć i zachowań, do rozumienia uczuć innych osób oraz do nawiązywania harmonijnych, przyjaznych związków i relacji z innymi ludźmi” (s. 12). Zwraca uwagę, że na rozwój kompetencji społecznych wpływają mechanizmy regulacji emocji, które umożliwiają rozpoznawanie emocji i kierowanie nimi w sposób umożliwiający zaspokojenie własnych potrzeb zgodnie z normami społecznymi oraz utrzymywanie pozytywnych relacji z innymi. Pomędzy kompetencjami społecznymi i emocjonalnymi występują wzajemne zależności, dlatego Czub proponuje ujmować je łącznie. Wyróżnia przy tym pięć kategorii kompetencji społeczno-emocjonalnych: 1) samoświadomość, 2) świadomość społeczną, 3) odpowiedzialne podejmowanie decyzji, 4) zarządzanie własnym zachowaniem, 5) zarządzanie relacjami z innymi (Czub, 2014b, s. 12–13).

Agata Popławska (2015) zalicza kompetencje społeczne (interpersonalne) do kompetencji podmiotowych, dzięki którym „podmiot aktywnie rozwija swoje potencjalności i efektywnie działa, korzystając z posiadanej wiedzy i umiejętności, wpływa na otaczającą go rzeczywistość i jednocześnie zmienia siebie” (s. 168). Kompetencje społeczne jednostki znajdują swoje odzwierciedlenie we współdziałaniu, asertywności, komunikowaniu się i udzielaniu wsparcia (Popławska, 2015, s. 172).

Zdaniem Knopp (2013, s. 1–2) na kompetencje społeczne składają się: umiejętności związane z percepcją społeczną (trafne spostrzeganie innych, ich przeżyć, intencji, a także właściwe rozumienie i ocena sytuacji społecznych); wrażliwość społeczna, empatia, decentracja interpersonalna; znajomość reguł społecznych oraz umiejętność dostosowania do nich własnego zachowania w sytuacjach społecznych; umiejętność rozwiązywania problemów interpersonalnych oraz sterowania sytuacjami społecznymi; umiejętność radzenia sobie w sytuacjach konfliktowych oraz bycia asertywnym; efektywna autoprezentacja oraz umiejętność wpływania na innych ludzi; umiejętności komunikacyjne i kooperacyjne.

Kompetencje społeczne są to więc złożone umiejętności, ułatwiające nawiązywanie relacji społecznych. Jednostka nabywa ich poprzez własną aktywność podczas wchodzenia w społeczne interakcje. Należy jednak pamiętać, że nawiązywaniu kontaktów z innymi ludźmi towarzyszą zwykle pozytywne lub negatywne emocje. Na związek zachowań i emocji, występujący podczas nawiązywania relacji z innymi osobami, w największym stopniu zwróciła uwagę Czub, dlatego zaproponowaną przez nią definicję

oraz wymienione kategorie kompetencji społeczno-emocjonalnych uczyniono podstawą dalszych rozważań.

Kompetencje społeczne dzieci w wieku przedszkolnym

Czub dokonała operacjonalizacji celów kompetencji społecznych, wyróżniając dziewięć obszarów i wskazując szczegółowe umiejętności, charakterystyczne dla każdego z nich. W relacji z dorosłymi (1) za istotne uznała swobodne nawiązywanie kontaktu z osobami znanymi dziecku, zdolność do radzenia sobie z oddzieleniem od najbliższych przy pomocy innych znanych osób, wzrastającą zdolność do podporządkowania się regułom szczególnie w sytuacji otrzymania pochwały oraz do współpracy. Obserwując relacje z rówieśnikami (2), zwracała uwagę na coraz bardziej intencjonalne relacje i nawiązywanie współpracy z kolegami, uczestnictwo w zabawach „na niby”, podejmowanie negocjacji z rówieśnikami w sytuacji konfliktu, coraz większą zdolność do współdziałania w grupie. W zakresie ekspresji emocji (3) za diagnostyczne uznała zdolność do opisu emocji własnych i innych osób oraz ćwiczenie ekspresji emocji (udawanie emocji) w zabawie. Empatia przedszkolaków (4) przejawia się w rozumieniu, że uczucia innych osób mogą różnić się od uczuć własnych, dbałości o potrzeby innych, pocieszaniu ich oraz podejmowaniu prób pomocy. Na regulację emocji (5) i kontrolę impulsów (6) składa się wzrastająca zdolność do samospokajania – przy sporadycznej pomocy ze strony dorosłych. Rozumienie stanów umysłowych innych osób, ich emocji, potrzeb i intencji (7) przejawia się w dążeniu do zrozumienia uczuć i zachowań innych oraz w próbach znalezienia przyczyn ich zachowania i podejmowaniu prób rozdzielania doświadczeń na własne i cudze. Samoświadomość (8) umożliwia opisywanie swoich cech i zachowań oraz porównywania ich do cech i zachowań innych; wzrasta też świadomość własnych myśli i uczuć. Poczucie kompetencji (9) wyraża się w dążeniu do samodzielnego wykonywania prac i wykazania się posiadanymi umiejętnościami, a także podejmowaniu odpowiedzialności za wykonanie prostych zadań (Czub, 2014a, s. 37–38).

U dzieci wchodzących w wiek przedszkolny trudno zaobserwować i zdiagnozować wszystkie te umiejętności, niektóre z nich pojawiają się dopiero u progu edukacji wczesnoszkolnej. Dlatego warto wspomnieć również o umiejętnościach wymienionych przez Kaszlińską (2015, s. 214–215), możliwych do zaobserwowania już u dzieci 3–4-letnich. Należą do nich: umiejętność skutecznego i adekwatnego do kontekstu i rozmówcy komunikowania się (zarówno werbalnego, jak i niewerbalnego); umiejętność samoograniczania wyrażająca się w przestrzeganiu umów oraz rozładowywaniu napięć emocjonalnych w sposób społecznie akceptowalny (powstrzymanie się od zachowań agresywnych), a także w zdolności do odraczania realizacji własnych

pragnień; umiejętność okazywania troski, współczucia, zainteresowania (przejawy empatii) oraz nawiązywania i utrzymywania przyjaźni; umiejętność współdziałania z innymi dziećmi i realizacji wspólnego celu.

Podstawę do prawidłowego rozwoju kompetencji społecznych stanowi rozwijanie umiejętności interpersonalnych. Markowicz (2008) definiuje je jako „sposoby postępowania z innymi ludźmi, które sprzyjają budowaniu satysfakcjonujących, pozytywnych wzajemnych związków i relacji oraz przyczyniają się do rozwoju osobistego” (s. 9). Dla ich prawidłowego rozwoju istotne jest opanowanie mowy.

Sprawności językowe i komunikacyjne dzieci w wieku przedszkolnym

W okresie średniego dzieciństwa doskonalą się mowa bierna i czynna, następuje wzbogacanie słownictwa – dziecko opanowuje około 8–10 słów dziennie, pod koniec okresu przedszkolnego używa około 5 tysięcy słów, rozumie zaś dwukrotnie więcej. Wzrasta częstotliwość używania czasowników. Starsze przedszkolaki posługują się nimi również w celu określania procesów mentalnych (wiem, rozumiem, pamiętam). U dzieci rozwija się świadomość językowa. Potrafią tworzyć definicje opisowe (jak coś wygląda) i funkcjonalne (do czego to służy). Rozumieją niektóre metafory i słowa wieloznaczne. Tworzą dość złożone formy gramatyczne i używają ich we właściwym kontekście. Dzieci doskonalą umiejętność opowiadania (umiejętności narracyjne), prowadzenia rozmowy (umiejętności konwersacyjne) oraz zadawania pytań. Niektóre podejmują już czynność czytania (Kielar-Turska, 2011, s. 216–219, 230–231). Rozwój języka u dzieci przebiega w zróżnicowanym tempie, szybciej opanowują te umiejętności przedszkolaki, które przebywają w środowisku stymulującym je pod względem językowym (Bee, 2004, s. 229, 267). Rozumienie i tworzenie opowiadań zależy od posiadanej przez przedszkolaka wiedzy na temat kontaktów międzyludzkich, oczekiwań ludzi, ich celów, wartości i motywacji do działania. Opowiadania dzieci 5–6-letnich zawierają wyraźną kompozycję: przedstawiają przebieg wydarzeń, opis tła akcji, zapowiedź jej rozwiązania. Trudności sprawia im jednak wprowadzanie postaci do akcji i charakterystyka psychologiczna bohaterów. Pojawiają się one dopiero u dzieci 7-letnich. Dla doskonalenia umiejętności konwersacyjnych istotne znaczenie ma uwzględnianie przez dziecko punktu widzenia rozmówcy oraz modyfikowanie wypowiedzi w zależności od potrzeb rozmówcy i sytuacji (Kielar-Turska, 2011, s. 231). Pod koniec wieku przedszkolnego dziecko potrafi nazywać emocje, podając definicje funkcjonalne i opisowe. Umie też określić ich przyczyny oraz sposoby radzenia sobie z nimi, coraz lepiej rozumie i wyraża własne uczucia – zarówno w sposób werbalny, jak i niewerbalny. Potrafi też kontrolować własne emocje w kontaktach z innymi.

Wzrastające umiejętności językowe umożliwiają dziecku zastąpienie wybuchów złości i agresji negocjacjami (Kielar-Turska, 2011, s. 219–220).

Rozwój społeczny dzieci w wieku przedszkolnym

W wieku przedszkolnym coraz bardziej istotne stają się kontakty z rówieśnikami. Już od 3.–4. roku życia dzieci zaczynają bawić się razem, chociaż początkowo rzadko liczą się z innymi, więc nieświadomie mogą wyrządzić krzywdę, sprawić przykrość. Stopniowo formy kontaktu doskonalą się, dzieci uczą się kontrolować swoje działania, uwzględniają potrzeby innych osób. Niewątpliwie wpływają na to wzrastające umiejętności językowe i komunikacyjne. Około 5. r.ż. dzieci chętnie współdziałają z rówieśnikami w zabawie, która jest podstawową formą ich aktywności. Podczas zabawy przedszkolak stara się postępować właściwie, aby nie narazić się na odrzucenie. Jeśli dziecko jest nastawione jedynie na zaspokojenie własnych pragnień i nie liczy się z rówieśnikami, nikt nie chce się z nim bawić i zostaje samo. To wywołuje przykre emocje i pozbawia możliwości kontaktu z rówieśnikami oraz posiadanymi przez nich zabawkami. Tylko współdziałanie z innymi dziećmi pozwala dziecku realizować potrzebę kontaktu i uzyskać dostęp do tego, co posiadają koledzy lub koleżanki. Dzięki kontaktom z rówieśnikami przedszkolak uczy się współpracy i rywalizacji (Smykowski, 2005, s. 176). Podczas wspólnej zabawy „dzieci zdobywają wiedzę o sobie samym i swoim koledze, rozwijają wachlarz zachowań interakcyjnych. Pojawiają się i rozwijają zachowania prospołeczne, empatia, rezygnacja z własnego celu na rzecz celu wspólnego” (Lubowiecka, 2013, s. 394). Rówieśnicy stają się towarzyszami zabaw (relacja pozioma), natomiast rodzice – autorytetami (relacja pionowa). W wieku przedszkolnym słabnie potrzeba bliskości emocjonalnej z rodzicami oraz zwiększa się dystans fizyczny na rzecz kontaktów z rówieśnikami. Jeśli dziecko postępuje niewłaściwie, rodzice, interweniując, zmniejszają dystans z dzieckiem, co automatycznie ogranicza kontakt z innymi dziećmi. Aby nie powodować interwencji rodziców i nie przerywać fascynującej zabawy z kolegą, 5–6-latek pilnuje się, aby postępować właściwie – uczy się samodyscypliny i samoograniczania (Smykowski, 2005, s. 177–178).

Stopniowo zarówno zachowania pozytywne (zabarwione altruizmem), jak też negatywne (m.in. agresja) zmieniają swoją formę wyrazu. Wraz z rozwojem sprawności językowych dzieci odchodzą od agresji fizycznej na rzecz agresji werbalnej. Zmiana formy agresji jest też niewątpliwie związana z zanikającym egocentryzmem oraz wzrostem zrozumienia myśli i uczuć innych dzieci. Agresja występuje najczęściej w konflikcie pomiędzy rówieśnikami na skutek frustracji spowodowanej brakiem możliwości zaspokojenia własnych potrzeb dziecka. Gdy wzrastają umiejętności werbalizowania własnych potrzeb i oczekiwań oraz planowania i organizowania działań, obniża się

poziom frustracji i wyraźnie opada poziom agresji. Trzeba pamiętać, że dzieci uczą się też zachowań agresywnych poprzez naśladownictwo dorosłych lub innych rówieśników, zwłaszcza jeśli dostrzegają w swym otoczeniu skuteczność takich działań. Dlatego stosowanie wobec dzieci kar cielesnych nie eliminuje zachowań agresywnych, ale sprzyja ich nasileniu (Bee, 2004, s. 236–237).

Przebywając w grupie, przedszkolak zdobywa umiejętność nawiązywania kontaktów z innymi dziećmi oraz oddziaływania na kolegów. Pod wpływem socjalizacji pojawiają się i rozwijają zachowania prospołeczne, np. dzielenie się, udzielanie pomocy, wsparcia. Na poziom empatii i altruizmu ma wpływ sposób wychowania dzieci (Kielar-Turska, 2011, s. 230–233).

Dzieci w wieku przedszkolnym nie nawiązują jeszcze trwałych relacji z rówieśnikami, są często niestałe w uczuciach. Jednego dnia z kimś się chętnie bawią, innego okazują wrogość. W ich kontaktach koleżeńskich przeważają relacje jednopłciowe, co jest związane z zachodzącymi w tym wieku procesami ustalania tożsamości płciowej (Smykowski, 2005, s. 181–183). Ważną rolę odgrywają również różnice w preferowanym sposobie zabawy. Przyjaźnie chłopców cechują sprzeczki, wtrącanie się, przechwalanie, różne formy popisywania się. Bliscy koledzy bardziej ze sobą rywalizują niż z innymi. Próbuąc wpłynąć na inne dzieci, dziewczęta częściej wyrażają prośby i zadają pytania, natomiast chłopcy żądają i rozkazują. Ponieważ zabawa z chłopcami dostarcza dziewczętom niewiele pozytywnych wzmocnień, preferują one zabawy w swoim gronie, rezygnują z tworzenia mieszanych grup zabawowych (Bee, 2004, s. 237–241).

Rola rodziny w rozwijaniu kompetencji społecznych dziecka

Rozwój społeczny człowieka wynika z jego natury, ale dokonuje się w grupach społecznych. Pierwszym i najważniejszym środowiskiem życia dziecka jest rodzina. Stanowi ona „pewną dość specyficzną formę życia społecznego [...] opartego na współpracy i współdziałaniu, poszanowaniu praw drugich, wyrzeczeniu, ofiarności” (Adamski, 2010, s. 9). Istotny jest sposób wypełniania przez rodzinę jej podstawowych funkcji. Funkcje rodziny są to cele, do których zmierza w swoich działaniach rodzina, zadania, jakie pełni wobec swoich członków i ich efekty (Adamski, 2006, s. 309). Dla prawidłowego ukształtowania kompetencji społecznych dziecka najważniejsze jest wypełnianie przez rodzinę funkcji wychowawczej i socjalizacyjnej.

Funkcja wychowawcza związana jest z przekazywaniem dzieciom podstawowych zasad i wzorów zachowania, zwyczajów, obyczajów, wprowadzaniem w świat wartości. Jej wypełnianie uzależnione jest od postaw i zachowań rodziców w stosunku do siebie i dzieci, atmosfery emocjonalnej i kultury życia codziennego (Kawula, 2006, s. 59).

Realizując funkcję wychowawczą, rodzina „wprowadza dziecko w życie społeczne, świat kultury, zaspokaja jego potrzeby emocjonalne, przygotowuje do pełnienia ról społecznych, kształtuje określony system wartości moralnych i kontroluje jego postępowanie. W procesie wychowania przekazuje dzieciom określony wzory zachowań, ideały, aspiracje, postawy” (Filipowicz, 2017, s. 132). Funkcja socjalizacyjna warunkuje „przygotowanie dziecka do samodzielnego życia, przekazanie wiedzy i umiejętności zarówno instrumentalnych, jak i związanych z funkcjonowaniem społecznym; odpowiada także za kształtowanie osobowości dziecka” (Kęska, 2019, s. 19). Zakresy obu wymienionych funkcji często przenikają się. Zdaniem Kawuli (2006, s. 60) spełnianie przez rodzinę każdej z jej funkcji niesie za sobą pewne skutki wychowawcze, stąd czasami trudno stwierdzić, czy określone działanie nastawione jest na realizację funkcji socjalizacyjnej czy wychowawczej.

Rodzina wprowadza dziecko w życie różnych grup społecznych. Jest ona dla młodego człowieka podstawowym źródłem informacji o relacjach międzyludzkich i terenem zdobywania własnych doświadczeń w tym zakresie. Ona też stwarza dziecku możliwości otwarcia się na relacje ze środowiskiem pozarodzinnym. „Na rodzicach spoczywa największa odpowiedzialność za wykorzystanie potencjału dziecka i zapewnienie mu takich warunków, dzięki którym otworzy się na inne relacje, oswoi z innymi ludźmi i z pewną dozą ufności będzie je zarówno kontynuowało, jak i wyjdzie z inicjatywą nowych” (Piecuch, 2016, s. 354). Dlatego rodzice powinni posiadać wiedzę na temat prawidłowości rozwojowych dziecka oraz wiedzieć, co warunkuje ten rozwój. Do najważniejszych czynników wpływających na rozwój dziecka w rodzinie należą: ciepło emocjonalne, adekwatność reakcji emocjonalnej rodziców, dyskurs emocjonalny między rodzicami a ich potomstwem oraz stopień swobody pozostawionej dziecku i dostosowanie wymagań do jego możliwości (Arytmiak i Pawelec, 2019, s. 53).

W rodzinie kilkulatek uczy się zachowań społecznych przez naśladowanie rodziców i innych członków rodziny, która stanowi podstawowy wzorzec w kształtowaniu się relacji i interakcji społecznych. Uczy dziecko współdziałania z innymi, wypełniania obowiązków, rozwiązywania pojawiających się konfliktów, wyrażania emocji w akceptowany społecznie sposób. Interakcje w rodzinie wynikają z naturalnych sytuacji codziennego życia. Ważne są postawy rodziców wobec potomstwa, realizowane w rodzinie style wychowania oraz panująca w niej atmosfera. Mogą one utrudniać lub wspierać kształtowanie się społecznych kompetencji młodego człowieka. Niekorzystne jest zarówno nadmierne ochranianie dziecka, jak też zbyt duża tolerancja i dawanie potomstwu nadmiernej swobody. Sprzyjają one kształtowaniu się u dziecka niewłaściwej postawy nadmiernych oczekiwań wobec innych osób, egocentryzmu i egoizmu lub też bezradności i ciągłego poszukiwania wsparcia u innych. Cechy te i wynikające z nich zachowania niewątpliwie utrudniają nawiązanie pozytywnych kontaktów społecznych i nabycie społecznych kompetencji. Bardzo ważne dla uspołecznienia dziecka

są jego relacje z rodzeństwem i odgrywanie roli brata lub siostry. Dlatego rodzice powinni wspierać swoje pociechy w budowaniu pozytywnych relacji między rodzeństwem (Miśkowiec, 2012, s. 24–25).

Rodzina powinna wprowadzać dzieci w życie społeczne, przygotować je do pełnienia określonych funkcji społecznych. Dziecko musi mieć zapewnioną możliwość

[...] nawiązywania więzi społecznych z rówieśnikami; podejmowania zabaw z nimi; przestrzegania zawartych umów dotyczących współżycia w grupie; stykania się z trudnymi sytuacjami podczas zabawy; wypróbowywania własnych umiejętności radzenia sobie w sytuacjach konfliktowych; dostrzegania przeżyć wewnętrznych i potrzeb innych członków grupy; dokonywania wyborów i zdawania sobie sprawy z ich konsekwencji (Lubowiecka, 2013, s. 377).

Odpowiedzialni rodzice stwarzają warunki do podejmowania aktywności, która pozwala zdobyć odpowiednie kompetencje społeczne. Od rodziców zależą pierwsze kontakty społeczne dziecka z osobami spoza rodziny. Rodzice umożliwiają lub utrudniają spotkania swego syna lub córki z rówieśnikami, starszymi dziećmi i osobami dorosłymi, oni decydują o tym, czy zapiszą dziecko do żłobka, klubów malucha lub przedszkola.

Rodzice mają też wiele możliwości kształtowania u swoich dzieci kompetencji społeczno-emocjonalnych. Już u dziecka w wieku przedszkolnym mogą rozwijać samoświadomość poprzez pomoc w identyfikowaniu i rozpoznawaniu jego emocji, adekwatne postrzeganie siebie i rozpoznawanie własnych mocnych i słabych stron. Powinni też uświadamiać syna lub córkę, od czego zależy ich efektywność w osiągnięciu celów. Rozwijając świadomość społeczną, warto uczyć dziecko przyjmowania punktu widzenia innych osób, akceptacji różnic pomiędzy ludźmi, szacunku do innych oraz empatii (Czub, 2014b, s. 12–13). W wieku przedszkolnym dziecko rozwija umiejętność kontrolowania i wyrażania emocji w sposób społecznie akceptowany. Mądre wsparcie ze strony rodziców umożliwi utrwalenie pożądanых zachowań. Rodzice powinni też uczyć dzieci rozwiązywania konfliktów, umiejętności negocjowania, asertywności oraz zwracania się do innych z prośbą o pomoc, a także jej udzielania. W codziennych relacjach z dziećmi oraz podczas kontaktów z osobami spoza najbliższej rodziny rodzice mają wiele okazji, aby zrealizować te cele. W rozpoznawaniu i nazywaniu emocji mogą pomóc rozmowy na temat własnych emocji oraz emocji innych ludzi z dorosłymi członkami rodziny i z rodzeństwem, wykorzystywanie literatury, prowadzenie z dzieckiem dialogu emocjonalnego i wspieranie w sytuacji przeżywania stresu. Dziecko należy też nauczyć akceptowanego społecznie wyrażania emocji poprzez dawanie dobrego przykładu ze strony rodziców i starszego rodzeństwa oraz prezentowanie wzorów do naśladowania (filmy, bajki). Trzeba też okazywać szacunek i uwagę dla przeżyć dziecka, nie lekceważyć ich, dzięki czemu nauczy się akceptować

własne uczucia – zarówno przyjemne, jak i przykre (Deptuła, 2013, s. 145, 154). Rola rodziców w kształtowaniu kompetencji społecznych ich dzieci jest więc trudna do przecenienia.

Jeśli dziecko uczęszcza do placówki opiekuńczo-wychowawczej, współpraca rodziców z nauczycielami ułatwi osiągnięcie celów wychowawczych i przezwycięzenie pojawiających się trudności w społecznym funkcjonowaniu dziecka.

Rola nauczycieli przedszkola w uspołecznianiu dziecka

Przedszkole stanowi drugie po rodzinie znaczące dla rozwoju małego dziecka środowisko społeczne. Zadaniem placówki, poza realizacją celów edukacyjnych, jest aktywne wspieranie wychowanka w procesie przystosowania do nowych warunków, związanych z odłączeniem na kilka godzin od rodziców i włączeniem do grupy rówieśniczej. Jest to dla kilkulatek sytuacja nowa, dotychczas nieznaną. Chociaż u dzieci w wieku przedszkolnym pojawia się dążenie do nawiązywania kontaktów społecznych, wiele zależy od przebiegu procesu adaptacji do nowej sytuacji. W wieku przedszkolnym nasila się dążenie do przebywania z innymi dziećmi, wspólnej zabawy, nawiązywania relacji koleżeńskich. Dziecko utrzuca zachowania i uczy się nowych, które są przyjęte i pożądane w środowisku przedszkolnym. Wchodzi w nowe role społeczne – kolegi, inicjatora zadania, wykonawcy czyjegoś pomysłu, doświadcza przemienności tych ról w kontakcie z innymi osobami, ma możliwość zajmowania różnych pozycji w grupie, poznaje możliwości własne i kolegów, porównuje się do innych dzieci. Pobyt w grupie rówieśniczej stwarza okazję do przeżywania różnych emocji – zarówno pozytywnych, jak i negatywnych. Dzieci uczą się tolerancji dla innych, poszanowania wspólnej własności, wartościowania oraz różnicowania i społecznego dystansu. Pobyt w przedszkolu umożliwia dziecku ćwiczenie zachowań społecznych i doświadczenie ich konsekwencji (Lubowiecka, 2013, s. 372–375).

Powinnością przedszkola jest tworzenie warunków do pełnego rozwoju podopiecznych. Zadania te zostały określone w Podstawie programowej wychowania przedszkolnego. Znajdziemy w niej m.in. zapis, że celem tego wychowania jest wsparcie całościowego rozwoju dziecka. Przedszkole realizuje je w obszarach rozwoju fizycznego, emocjonalnego, poznawczego i społecznego, wspierając wielokierunkową aktywność dziecka poprzez stwarzanie warunków umożliwiających dziecku nabywanie odpowiednich doświadczeń. W zakresie rozwoju społecznego szczególnie ważne jest nabywanie kompetencji społeczno-emocjonalnych. Podstawa programowa analizowanego etapu edukacji przewiduje, że dziecko kończące edukację przedszkolną ma m.in.: poczucie własnej wartości, szacunek do innych osób; potrafi nawiązać relacje rówieśnicze i ocenić własne zachowanie w kontekście obowiązujących norm grupowych;

respektuje i współtworzy zasady panujące w grupie, współdziała z innymi dziećmi; potrafi rozpoznać i nazwać wartości związane z umiejętnościami i zachowaniami społecznymi (szacunek, życzliwość, obowiązkowość); zwraca uwagę na potrzeby innych; komunikuje się z innymi w sposób werbalny i niewerbalny, wyraża swoje oczekiwania społeczne wobec grupy i poszczególnych dzieci (Podstawa programowa... 2017).

W przedszkolu dziecko uczy się współpracy, współdziałania z rówieśnikami, przestrzegania norm grupowych. Nauczyciel powinien wykorzystać możliwości, jakie stwarza pobyt dziecka w grupie, w celu kształtowania kompetencji społecznych. Będąc kreatorem przestrzeni edukacyjnej, powinien szczególnie dbać o rozwój kompetencji podmiotowych dziecka poprzez organizowanie różnorodnej aktywności:

[...] związanej z rozpoznawaniem, rozumieniem wartości, budowaniem osobistego systemu wartości oraz poczuciem odpowiedzialności, [...] ze świadomością własnego „ja”, swoich uczuć, motywacji, dążeń i cech charakteru oraz poczuciem niezależności i wiary we własne zdolności, [...] z przetwarzaniem informacji, konstruowaniem wiedzy, rozwiązywaniem problemów, korzystaniem z wiedzy oraz poczuciem sprawstwa i skuteczności, [...] z różnymi sposobami współistnienia, współdziałania z innymi ludźmi oraz poczuciem akceptacji i przynależności (Popławska, 2015, s. 178).

Analizując rolę i zadania nauczycieli przedszkoli, warto sięgnąć do wspomnianej już wyżej operacjonalizacji celów w kształtowaniu kompetencji społecznych, zaproponowanych przez Czub (2014a, s. 37–38) oraz Kaszlińską (2015, s. 214–215). Nauczyciele przedszkola powinni zwracać uwagę na właściwe relacje podopiecznych z osobami dorosłymi oraz z rówieśnikami, a szczególnie na umiejętność skutecznego i adekwatnego do kontekstu i rozmówcy komunikowania się. Muszą zadbać o rozwijanie u dzieci zdolności do rozumienia zasad funkcjonowania w grupie społecznej i umiejętności podporządkowania się, umiejętności samoograniczania się poprzez przestrzeganie umów, nawiązywania współpracy z kolegami, podejmowania z nimi negocjacji w sytuacji konfliktu oraz rozładowywania napięć emocjonalnych w sposób akceptowany społecznie (powstrzymywanie się od zachowań agresywnych). Powinni też kształtować u wychowanków zdolność do odraczania realizacji własnych pragnień. Ważna jest rozmowa z dziećmi o uczuciach, zachęcanie ich do opisu emocji własnych i innych osób oraz uczenie empatii (okazywania troski, współczucia, zainteresowania). Dzieci w wieku przedszkolnym potrafią już zrozumieć, że uczucia innych osób mogą różnić się od uczuć własnych, należy więc tworzyć sytuacje, umożliwiające im okazywanie troski o potrzeby innych, pocieszania smutnych oraz podejmowania prób pomocy. Można w tym celu wykorzystać rzeczywiste sytuacje występujące między dziećmi, a także zabawy tematyczne i zabawy „na niby”, które stwarzają dodatkową okazję wczucia się w sytuację innych osób, spojrzenia na „problem” z innej perspektywy. Nauczyciele powinni też zadbać o rozwijanie u dzieci świadomości własnej

odrębności w zakresie doświadczeń, cech, myśli i uczuć oraz kompetencji w dążeniu do samodzielnego wykonywania zadań i wykazania się posiadanymi umiejętnościami. Do ich zadań należy również rozwijanie u wychowanków umiejętności współdziałania z innymi dziećmi i realizacji wspólnego celu.

Relacje społeczne występujące w przedszkolu są odmienne od tych, których doświadcza dziecko w rodzinie, nawet jeśli wychowuje się z rodzeństwem. Bycie przedszkolakiem wiąże się z wypełnianiem stawianych zadań, które podlegają ocenie ze strony nauczycieli, rodziców i rówieśników. Oceny te mają wpływ na spostrzeganie samego siebie, dokonywanie samooceny przez porównywanie się z innymi dziećmi, na stosunek do zadań, motywację do działania oraz pozycję w grupie rówieśniczej. Chociaż przystosowanie dziecka do nowych dla niego warunków, sytuacji i wymagań nie jest łatwe, to stwarza warunki do rozwoju kompetencji społecznych, istotnych dla funkcjonowania w roli przedszkolaka, ale też daje podstawę do nawiązywania satysfakcjonujących relacji społecznych w przyszłości. Warto więc zadbać, aby proces adaptacji, a następnie uspołeczniania przebiegał prawidłowo (Lubowiecka, 2013, s. 375–376).

Ukształtowanie u dzieci umiejętności przewidzianych w Podstawie programowej wychowania przedszkolnego wymaga czasu i wysiłku nauczycieli przedszkola, ale też współpracy ze strony rodziców dzieci. Chodzi o to, aby w oddziaływaniach przedszkola i domu rodzinnego była tak potrzebna w wychowaniu konsekwencja, aby rodzice nie podważali zdania nauczycieli, zaś oddziaływania kadry nauczycielskiej stanowiły naturalne przedłużenie wychowania w domu rodzinnym. Nauczyciele i rodzice lub opiekunowie powinni podczas spotkań wypracowywać wspólną wizję wychowania, a ich współpraca musi opierać się na wzajemnym zaufaniu i szacunku. Powinni być partnerami w procesie wychowania, dla dobra dzieci.

Podsumowanie

Kompetencje społeczne należy rozwijać już u dzieci w wieku przedszkolnym, gdyż człowiek staje się istotą społeczną w kontaktach z innymi ludźmi, a postawy kształtują się przez dłuższy czas. Wspomniane kompetencje dają dziecku zadowolenie z przynależności do grupy, co wiąże się z zaspokojeniem potrzeby bezpieczeństwa. W przyjaznym otoczeniu koleżanek i kolegów przedszkolak obdarza zaufaniem innych, ale też samego siebie. Staje się coraz bardziej ufny i otwarty w kontaktach z innymi ludźmi, okazuje gotowość do nawiązywania bliskich relacji zarówno z dziećmi, jak i z dorosłymi. Równie ważne jest poczucie autonomii, które wynika z dostrzegania własnej odrębności oraz możliwości kontroli własnych zachowań. Jednocześnie dziecko powinno

wiedzieć, że w sytuacjach, gdy poczuje się zagrożone, może i powinno zwrócić się o pomoc do rodziców, nauczycieli lub innych dorosłych ze swojego otoczenia.

Rozwijanie u dzieci w wieku przedszkolnym kompetencji społecznych, a zwłaszcza budowanie otwartości na innych, empatii, poczucia odpowiedzialności za siebie oraz kolegów i koleżanki, szacunku dla rówieśników i dorosłych oraz radzenia sobie w sposób konstruktywny z własnymi emocjami może zapobiec niepożądanym zachowaniom zarówno obecnie, jak i w przyszłości. Wielu rodziców i nauczycieli skarży się np. na zachowania agresywne dzieci i młodzieży – zarówno w świecie realnym, jak też wirtualnym. Być może zwrócenie większej uwagi na rozwijanie kompetencji społeczno-emocjonalnych w wieku przedszkolnym, gdy dziecko jest szczególnie podatne na oddziaływania dorosłych, okaże się skutecznym sposobem rozwijania zachowań prospołecznych.

Bibliografia

- Adamski, F. (2006). Funkcje rodziny. W: *Encyklopedia pedagogiczna XXI w.* (s. 309). Wydawnictwo Akademickie „Żak”
- Adamski, F. (2010). Znaczenie wychowania w rodzinie dla rozwoju osobowego dziecka. W: F. Adamski (red.), *Wychowanie w rodzinie* (s. 7–20). Wydawnictwo „Petrus”.
- Artymiak, M. i Pawelec, M. (2019). Kształtowanie kompetencji społeczno-emocjonalnych dzieci w wieku przedszkolnym jako wyzwanie dla rodziców i nauczycieli. *Roczniki Teologiczne*, 66(10), 49–60.
- Bee, H. (2004). *Psychologia rozwoju człowieka* (A. Wojciechowski, tłum.). Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Czub, M. (2014a). Diagnostyka przebiegu rozwoju społeczno-emocjonalnego. W: M. Czub (red.), *Diagnoza funkcjonowania społeczno-emocjonalnego dziecka w wieku od 1,5 do 5,5 lat* (s. 25–38). Instytut Badań Edukacyjnych.
- Czub, M. (2014b). Rozwój kompetencji społeczno-emocjonalnych dziecka. W: M. Czub (red.), *Diagnoza funkcjonowania społeczno-emocjonalnego dziecka w wieku od 1,5 do 5,5 lat* (s. 11–24). Instytut Badań Edukacyjnych.
- Deptuła, M. (2013). *Odrzucenie rówieśnicze. Profilaktyka i terapia*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Filipowicz, M. (2017). Rodzina jako pierwsze środowisko wychowawcze – zadania i ideał wychowawczy – z perspektywy nauczania Kościoła, *Łódzkie Studia Teologiczne*, 1, 127–146.
- Kaszińska, K. (2015). Diagnostyka kompetencji społecznej dzieci przedszkolnych – możliwości i ograniczenia. *Przegląd Pedagogiczny*, 1, 209–222.
- Kawula, S. (2006). Rodzina jako grupa i instytucja opiekuńczo-wychowawcza. W: S. Kawula, J. Brągiel i A.W. Janke (red.), *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki* (s. 47–81). Wydawnictwo Adam Marszałek.

- Kęska, A. (2019). Funkcje rodziny w badaniach pieczy zastępczej. *Polityka Społeczna*, 2, 19–23.
- Kielar-Turska, M. (2011). Średnie dzieciństwo – wiek przedszkolny. W: J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka* (s. 202–233). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Knopp, K.A. (2013). *Kompetencje społeczne – pomiar i aplikacja praktyczna*. Ośrodek Rozwoju Edukacji. <https://www.ore.edu.pl/wp-content/plugins/download-attachments/includes/download.php?id=6641>
- Lubowiecka, J. (2013). Kompetencje społeczne dzieci w sytuacjach edukacyjnych w przedszkolu. W: H. Sowińska (red.), *Dziecko w szkolnej rzeczywistości. Założony a rzeczywisty obraz edukacji elementarnej* (s. 367–395). Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Markowicz, L. (2008). Jak rozwijać i doskonalić umiejętności interpersonalne uczniów. *Świetlica w Szkole*, 1, 9–10.
- Martowska, K. (2012). *Psychologiczne uwarunkowania kompetencji społecznych*. Wydawnictwo Liberi Libri.
- Matczak, A. (2007). *Kwestionariusz Kompetencji Społecznych. KKS. Podręcznik*. Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Miśkowiec, E. (2012). Kształtowanie umiejętności kontaktów społecznych dziecka w rodzinie i przedszkolu. *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce*, 3, 23–31.
- Piecuch, E. (2016). Rodzina jako przestrzeń rozwijania umiejętności społecznych dziecka. *Wychowanie w Rodzinie*, 13(1), 343–358.
- Podstawa programowa wychowania przedszkolnego dla przedszkoli, oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych oraz innych form wychowania przedszkolnego. Zał. 1 do rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. z późn. zm. Dz. U. 2017, poz. 356.
- Popławska, A. (2015). Nauczyciel jako kreator przestrzeni edukacyjnej wspierającej rozwój kompetencji podmiotowych dziecka. W: S. Guz, M. Centner-Guz i I. Zwierzchowska (red.), *W trosce o rozwój i wczesną edukację dziecka* (s. 165–180). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Smykowski B. (2005). Wiek przedszkolny. Jak rozpoznać potencjał dziecka? W: A. Brzezińska (red.), *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa* (s. 165–206). Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Żmudzka, M. (2018). Wspomaganie kompetencji emocjonalnych i społecznych dziecka w wieku przedszkolnym. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Gospodarki. Edukacja – Rodzina – Społeczeństwo*, 3, 37–60.